

Podiel občianskej spoločnosti na humanizácii právneho štátu

Gajdošová, M.*

GAJDOŠOVÁ, M.: Podiel občianskej spoločnosti na humanizácii právneho štátu. Právny obzor, 107, 2024, č. 6, s. 591 – 612. <https://doi.org/10.31577/pravnyobzor.2024.6.03>

Civil society's contribution to the humanisation of the rule of law. The paper identifies some aspects of civil society participation in the humanization of the rule of law, particularly with respect to the aspect of civil society influencing processes (social processes) through the rationalization of content towards process. It identifies them from the activities, from the organization and from the processes, that is, from the dynamics of civil society. The paper identifies the contribution to the democratization of society and to the introduction of universal right to vote, identifies the contribution of new types of legal persons and the introduction and establishment of a new type in governance – interest-based self-government. The paper also reflects on current issues of a generally participatory civil society.

Key words: civil society, humanization, rule of law

*„Nebezpečná rozpínavosť štátu není absolutně zažehnatelná.“
František Šamalík, 1995¹*

Úvod

Humanizácia vo význame poľudštenia rôznych sfér života človeka (napríklad práce, bývania, služieb, dopravy, vzdelávania a podobne), čiže prispôsobovanie sociálneho prostredia ľudským potrebám, ale aj vo význame zušľachtovania ľudskej povahy, je v zásade od vekov prítomná. Ide o vedomý i podvedomý proces. Viazá sa k človeku, ľudskosti, miernosti. Prvorepublikový latinský slovník slovo *humanitās*, *-ātis*, *f* - vysvetľuje vo viacerých významoch: ľudstvo, človečenstvo, ľudskosť, miernosť, jemné vzdelanie, slušnosť, ušľachtilosť². Skrátka *humānny* je ľudský, *nehumānny* je neľudský, *humanizācia* je poľudšťovanie, *dehumanizācia* je odľušťovanie.

Zrejme nebude náhoda, že na jeseň v roku 2023 sa až tri veľké podujatia medzinárodného charakteru organizované na Slovensku – v oblasti právnej vedy – zamerali na človeka, *humānnosť* a *ľudskosť* v práve. V poradí prvá (11. – 12. 9. 2023, Bratislava) bola medzinárodná vedecká konferencia **Bratislavské právnické fórum 2023** na tému **Človek v centre právneho štátu**, ktorú usporiadali Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave v spolupráci s Alumni Klubom Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Druhou medzinárodnou vedeckou konferenciou (21. – 22. 9. 2023, Smolenice) boli XVI. Lubyho právnické dni na tému **Človek v práve**, ktorú zorganizova-

* Prof. JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD., Ústav štátu a práva SAV, v. v. i., Bratislava.

¹ ŠAMALÍK, F. *Občanská společnost v moderním státě*. Praha : Doplněk, 1995, s. 6.

² FÜRST, K. *Slovník latinsko-český a česko-latinský*. Vydání sedmé. Praha : Nakladatelé Kvasnička a Hampl, (1. vyd. 1927), s. 164. Dnešná *Encyclopaedia Beliana*, 6. zväzok (2010) venuje *humanizácii*, *humanite*, *humánnosti*, *humanistickej poézii* a *dráme*, *humanitným vedám* (filologické vedy, historické vedy, filozofické disciplíny, vedy o kultúre a umení), niekoľko strán (s. 303 – 308).

li Nadácia Štefana Lubyho, Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave a Ústav štátu a práva Slovenskej akadémie vied. Tretia (10. – 18. 11. 2023, Piešťany) – Jesenná škola práva, ktorej usporiadateľom bol Ústav štátu a práva Slovenskej akadémie vied, spolu s inštitúciami Friedrich Ebert Stiftung a Slovenský národný podporný výbor EUROPE 2000, mala ústrednú tému Humanizácia právneho štátu.

Humánnosť a humanizácia v práve, ako aj vyhýbanie sa nehumánosti a dehumanizácii v práve je súčasťou práva i úvah o práve, a to permanentne, možno tiež skôr so zvyrazňovaním – v cykloch. Jednou inšpiráciou je článok *Jozefa Turčániho*³ uverejnený v Právnom obzore č. 2/1970, ktorý zvyrazňuje potrebu humanizácie rozhodovacej činnosti orgánov štátnej správy⁴. Potreba humanizácie v právnej vede sa v 60. rokoch 20. storočia odvíjala od systémovej súčasti marxistickej filozofie – všeobecnej teórie človeka. Šlo o vyhranenie sa ku „*kultu človeka*“, ktorý sa považoval za úpadkový a „*vyúsťujúci do profánnej záplavy humanisticko-antropologických klišé*“. Šlo teda (v danom ideologickom súlade) o „*racionálny zámer transponovať do vedomia pravdivý obraz vnímanej skutočnosti*“, ktorý sa naplňa „*až priradením ľudského rozmeru k jej ostatným dimenziám a často až percepcia práve tohto rozmeru sprístupňuje dovtedy zastreté východiská, perspektívy a riešenia*“, čiže šlo o záujem o realitu a človeka. Tento sociologický rozmer vyžadoval pohľad na človeka ako autentickej bytosti, slobodnej, spoločenskej, vedome tvorivej, schopnej podrobovať si to, čo jestvuje.⁵ Kľúčovým pojmom v tejto súvislosti a v tom období bolo „*odcudzenie*“ („*alienácia*“). Nadväzujúc na *Marxa* a *Engelsa* – výtvor sa odcudzí tvorcovi a pôsobí naň vonkajšou silou, ujarmuje ho, – produktívna činnosť sa odcudzí tvorcovi, – človeku sa odcudzuje jeho ľudská podstata, – človek sa odcudzí človeku. *Turčáni* sa zamerával na *alienačný* účinok inštitúcií. Čiže zamerával sa na stupňovitú organizovanosť a inštitucionalizáciu spoločenských vzťahov, na existenciu členitej sústavy rôznych inštitúcií, ktoré považoval za vnucujúce sa ako objektívne, odľudštené, podmienky realizácie konkrétnych ľudských možností. Vychádzal pritom z konkrétneho počtu evidovaných sťažností na Slovensku v rokoch 1963 – 1968, čo sa v objeme viac ako pätiny považovalo za prejav nespokojnosti priamo s priebehom administratívneho konania. Teda odcudzenie dával do súvislosti s politicko-administratívnymi a inými mocenskými inštitúciami, ktoré disponujú s prostriedkami priameho donútenia, s prostriedkami vrchnostenskej manipulácie s človekom a s relatívne bežnými praktikami byrokratickej deformácie a disfunkcie. Toto pôsobilo na človeka negatívne – objavil sa pocit osobnej závislosti, nepatrnosti, nevládnosti, frustrácie, degradácie, absurdity života i ľudského úsilia. *Turčáni* zvyraznil, že proces odcudzenia sa viaže na kapitalistickú i socialistickú sústavu, a to napriek tomu, že pre socializmus sa počítalo s automatickým zánikom odcudzenia po zrušení súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov – čo sa ukázalo len ako fiktívna predstava. Čiže *alienáciu* považoval za všeobecný

³ Vo vývoji právnej vedy na Slovensku ho pripomína *Peter Kukliš*: KUKLIŠ, P. Ústavné právo a správne právo na stránkach časopisu Právny obzor v rokoch 1917 – 1990. In OVEČKOVÁ, O., VOZAR, J. a kol. 100 rokov časopisu Právny obzor. Bratislava: Veda, 2017, s. 156.

⁴ TURČÁNI, J. Príspevok pravidiel administratívneho konania k humanizácii rozhodovacej činnosti orgánov štátnej správy. Právny obzor. Roč. 53, 1970, č. 2, s. 89 – 104.

⁵ TURČÁNI, J. op. cit., s. 89 – 90.

proces, ktorý je potrebné uznať a programovo ho prekonávať. *Turčáni* sa zameral na humanizáciu, teda na prekonávanie *alienácie*, pri procese vydávania individuálnych právnych aktov administratívnymi orgánmi. Vyslovil požiadavku, že človek nemá byť v procese administratívneho formovania podmienok jeho existencie akoby predmetom, s ktorým manipulujú odludštené vrchnostenské inštitúcie, ale má mať možnosť uplatniť sa so svojim ľudským potenciálom. Podľa neho bolo cieľom (i) vylúčiť z procesu aplikácie administratívneho práva prvky a prejavy ľubovôle, vylúčiť *depersonalizáciu* a *reifikáciu* jednotlivca, vylúčiť inštitucionálne poddanstvo a (ii) zaručiť stabilnú štruktúru a normatívnu viazanosť procesných úkonov a postojov – t. j. vládu práva a princíp zákonnosti –, zaručiť rešpektovanie dôstojnosti jednotlivca, zaručiť mu priestor na jeho iniciatívu a možnosť účinne sa brániť mocenským excesom⁶. Teda šlo o vtedy novodobé požiadavky zákonnosti procesu, procesnú publicitu, preskúmateľnosť výsledkov, odstrániteľnosť defektov, zodpovednosť za spôsobenú ujmu, spravodlivú reparáciu a satisfakciu. *Turčáni* sa konkrétne zameral na v tom čase nový a pokrokový, do úrovne zákona povýšený administratívny procesný kódex – zákon č. 71/1967 Zb. o správnom konaní (správny poriadok), zhodou okolností – dodnes platný a účinný. *Turčáni* tak v kontexte prekonávania *alienácie* postupne prešiel jednotlivé časti správneho poriadku, upozorňoval na nedostatky vtedajšej aplikačnej praxe, ktorá ho ešte riadne nereflektovala. Zaujímavým „v čase“ je *Turčániho* upozornenie odrážajúce mentalitu spoločnosti: „... *zarážajúca je zotrvačná tendencia vyjadrovať nespokojnosť s postupom alebo rozhodnutím orgánu štátnej správy sťažnosťou ústavným činiteľom alebo najvyšším štátnym orgánom aj vtedy, keď nápravu možno efektívnejšie dosiahnuť v konaní, podnietenom odvolaním, rozkladom, návrhom na obnovu, žiadosťou o preskúmanie veci mimo odvolacieho konania alebo námietkami proti úkonu, príp. opatreniu pri nútenom výkone rozhodnutia.*“⁷

Takto aj v dnešnej perspektíve možno princípy obsiahnuté v práve na spravodlivý súdny proces a v práve na dobrú verejnú správu vnímať ako úspešné, stále sa vyvíjajúce projekty, ktoré zrejme aj vďaka medzinárodným a nadnárodným štandardom vo svojom jadre sa neustále snažia – *i. a.* – o humanizáciu, resp. o umenšovanie odcudzenia jednotlivca od štruktúr disponujúcich verejnou mocou, o rešpekt k ľudskej dôstojnosti a možnosť brániť sa proti excesom rôzneho druhu. Čiže ide o humanizáciu ako právnej úpravy, tak aj o humanizáciu aplikácie práva, čo by sme mohli „stiahnuť“ v zásade do verejno-právnej oblasti. Nebolo by to však presné, pretože súkromnoprávne vzťahy sú priam identifikované s individuom, s jeho autonómiou, jeho slobodou, jeho sebarealizáciou. Čiže humanizácia je vlastnosťou práva ako takéto, právneho poriadku i vlastnosťou všetkých spoločenských vzťahov upravených ako právne vzťahy i požadovanou vlastnosťou aplikácie práva. No azda viac ako vlastnosťou, skôr ideálom, ku ktorému sa viac či menej približujeme (niekedy viac a niekedy menej).

Podľa *Báranya* (2023), hoci právo sa právnymi prostriedkami bráni proti prejavom neľudskosti a o ľudskosť sa právo bežne usiluje ako o čosi správne a normálne, „[n]apriek tomu sa v právnom poriadku ako celku dlhodobo presadzuje určitá forma neľud-

⁶ TURČÁNI, J. op. cit., s. 94.

⁷ TURČÁNI, J. op. cit., s. 102.

skosti vyrastajúca z jeho rozsahu, komplexnosti, premenlivosti, pluralizmu a následnej nezrozumiteľnosti vyúsťujúcej do odcudzenia nesúvisiaceho s jednotlivými ustanoveniami, ale s povahou celku“. Dodáva tiež spochybňujúcu myšlienku, či je možné práve ľudskosť ako vlastnosť spájať s normatívnym systémom opretým o verejnú moc, čiže s právom: „*Problematika ľudskosti práva teda spočíva vo vzťahu komplexnej vlastnosti (súboru vlastností) a normatívneho systému spojeného s verejnou mocou. Táto vlastnosť je až svojím názvom pripisovaná nášmu živočíšnemu druhu, alebo náš živočíšny druh si ju prisvojuje a je otázne, či je vôbec vhodné ju spájať aj s normatívnym systémom podopretým verejnou mocou*“.⁸ Dovolím si reagovať – ľudskosť a poľudšťovanie (humanizácia) je vlastnosťou práva ako takéto, právneho poriadku i vlastnosťou všetkých spoločenských vzťahov upravených ako právnych vzťahov, aj vlastnosťou aplikácie práva. No nielen vlastnosťou, skôr ideálom, ku ktorému sa viac či menej približujeme, presnejšie – niekedy viac a niekedy menej.

O odcudzení možno uvažovať aj v ďalších súvislostiach spojených s demokratickou účasťou na rozhodovaní. Zvýrazňujú sa kontinuálny pokles volebnej účasti a nízka občianska aktivita.⁹ Podľa Sekeráka „*[n]ikdy doposiaľ v dejinách nemali občania liberálno-demokratických štátov toľko možností vyjadriť svoj názor a zapojiť sa aktívne do politických procesov, ako práve dnes. Napriek tomu majú títo občania pocit, že politické elity sú im príliš vzdialené, že dochádza k ich nebezpečnej cirkulácii, že o zásadných otázkach spoločenského významu sa rozhoduje bez ich vedomia a dokonca proti ich životným záujmom, že demokracia sa zmenila do podoby divadelnej kulisy, za fasádou ktorej sa odohráva (...) korupčná a klientelistická hra*“.¹⁰

Vychádzam z predpokladu, že nemožno hovoriť o podiele občianskej spoločnosti na humanizácii právneho štátu v matematickom vyjadrení delenia, že by šlo o „časť z celku“, ale o tomto podiele je potrebné uvažovať vo význame účasti občianskej spoločnosti na humanizácii právneho štátu. A to o účasti v takom rozsahu, že ju možno až „obrazne“ stotožniť. Občianska spoločnosť vo svojom vývoji priniesla právny štát, aj humanizáciu právneho štátu, ale aj vývoj konceptu demokracie, garancie deľby moci, suverenity občana/ľudu, aj ľudské práva, a tak ďalej... a aj občianska spoločnosť ich neustále rozvíjaním samej seba stále rozvíja. Proces pôsobí aj opačne, garancie rešpektu k princí-

⁸ BĀRĀNY, E. Ľudskosť práva. In *Bratislavské právnické fórum 2023 : právna zodpovednosť a autonómia* / Olexij M. Meteňkanyč, Sára Majerová, Veronika Ťažká (zost.). Bratislava : Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2023, s. 53, 56.

⁹ Napr.: „*Napriek mimoriadne silnej intenzite diskusií o demokracii je podieľanie sa občanov na demokratických procesoch pomerne obmedzené. Na voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky sa zúčastňuje len pomerne malá časť oprávnených voličov. Vo voľbách do Európskeho parlamentu nám v účasti dlhodobo patria spodné priečky v rámci Európskej únie, extrémne nízka je aj účasť na voľbách do zastupiteľstiev vyšších územných celkov. Relatívne nízka je aj občianska aktivita vo forme miestnych iniciatív či národných projektov smerujúcich k zlepšeniu aspektov demokracie, správy vecí verejných, ale aj rôznych aspektov života občanov*.“ In Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na roky 2023 – 2027 LEPSIE, POKOJNEJŠIE A BEZPEČNEJŠIE ŽIŤ; s. 73. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=535376>.

¹⁰ SEKERÁK, M. Koncepty občianskej participácie a participatívnej demokracie nazerané teoretickou optikou. In *Sociológia*. Roč. 49, 2017, č. 2, s. 183.

pom demokracie a právneho štátu majú priaznivý vplyv na rozvoj občianskej spoločnosti. Negatívnu skúsenosť možno použiť aj z nášho právneho prostredia, keď napríklad socialistické obdobie pôsobilo reštriktívne, výslovne obmedzujúco, na slobodný rozvoj občianskej spoločnosti. Napriek tomu v spoločenských vedách nestotožňujeme občiansku spoločnosť s právnym štátom, ani s konceptom procesu humanizácie či dehumanizácie, sú to odlišné, hoci vzájomne životne súvisiace koncepty aj v právnej vede. Podľa Dobrovičovej „[i]nterakcia občianskej spoločnosti a právneho štátu sa prejavuje v prelínaní atribútov právneho štátu s ideami občianskej spoločnosti. Toto vzájomné pôsobenie vyplýva z odvodenosti právneho štátu od občianskej spoločnosti a z úlohy právneho štátu voči nej – právo garantovať vytvorenie podmienok zabezpečujúcich rovnaké šance pre každého občana.“¹¹

Príspevok voľne nadväzuje na predošlé príspevky o občianskej spoločnosti (o jej myšlienkových východiskách, o jej étose a o jej právnom vyjadrení)¹² a identifikuje niektoré aspekty účasti občianskej spoločnosti na humanizácii právneho štátu, najmä s ohľadom na aspekt ovplyvňovania procesov (spoločenských procesov) občianskou spoločnosťou prostredníctvom racionalizácie obsahu smerom k procesu.

1. Význam pojmu občianska spoločnosť

Občianska spoločnosť sa prekrýva s ľudom, národom, občanmi, liberálnou demokraciou, verejnosťou, politickou verejnosťou, občianskou verejnosťou, so spoločnosťou vo všeobecnosti. Prekrýva sa so subjektami, ale aj so vzťahmi. Tento pojem a vôbec jeho porozumenie sa v historickom vývoji postupne mení. Občianska spoločnosť nie je len „suma“ osôb, občianska spoločnosť je tiež – biologicky vyjadrené – **funkčný živý organizmus**, teda z pohľadu práva je dôležité sledovať sústavu jej vnútorných i vonkajších vzťahov, jej organizáciu, jej činnosti, jej úlohy a funkcie.

Pre praktické priblíženie je potrebné uviesť si, že občianska spoločnosť (podľa Žakových slov) **nemá len „kladné predznamenanie“**. Je to aj Ku-klux-klan, hnutie Skinheads, Al-Káida¹³. Sú to aj občianske združenia, ktoré sa snažia „*fungovať dobrovoľnícky charakter*“ a chcú zneužiť systém tým, že berú na seba aktivity podnikateľských subjektov, napr. vymáhajú pohľadávky a zároveň usilujú o oslobodenie od súdnych poplatkov; sú to aj občianske združenia zdanlivo ekologického charakteru, ktoré v zásade poznajú investori ako nepríjemnú brzdu územného či stavebného konania (heslo „*SLÁVIK*“ – s nie úplne všetkými dobromyseľnými požiadavkami). Sú to aktivity osobného komunit-

¹¹ DOBROVIČOVÁ, G. Interakcia občianskej spoločnosti a právneho štátu v ekonomickej oblasti. In *Právny obzor*. 1994, č. 3, s. 300.

¹² GAJDOŠOVÁ, M. Občianska spoločnosť – právne vyjadrenie. In *Právny obzor*. Roč. 106, 2023, č. 4, s. 275 – 290; GAJDOŠOVÁ, M. Poznanie a výklad pojmu občianska spoločnosť – v práve. In BĀRĀNY, E. (ed.) *Poznanie a výklad práva. Otázky metodológie*. Bratislava : Ústav štátu a práva SAV, 2023, s. 220 – 236; GAJDOŠOVÁ, M. Združenia ako prostriedok politickej participácie na správe vecí verejných. In *Právny obzor*. Roč. 105, 2022, č. 6, s. 445 – 468.

¹³ ŽÁK, V. Spor o občianskou spoločnosť. In MIKULE, V. (ed.) *Pocťa Františku Šamalíkovi k 80. narodeninám*. Praha : ASPI Publishing, 2003, s. 323.

ného charakteru, i šírené na sociálnych sieťach vrátane protestných aktivít, aj tých, čo šíria nenávisť a iné negatívne javy. Sú to tiež rozmanité zhromaždenia, protesty a pochody aj vrátane tých nelegálnych. Dokonca tiež formalizované petície. Napriek tomu, ak sa občianska spoločnosť vyskytne v právnom predpise, v strategickom dokumente, v bežnom jazyku v médiách, uvedomujeme si, že ide o použitie pojmu **hodnotovo „kladne nabitého“**. Pretože priaznivý rozvoj občianskej spoločnosti prináša aj priaznivý rozvoj hodnôt ctených pre demokraciu, právny štát, ochranu základných práv a slobôd, ľudskú dôstojnosť, a tiež vzájomne naopak.

1.1 Oddelenosť občianskej spoločnosti od štátu alebo ne-oddelenosť? Alebo oddelenosť občianskej spoločnosti – od čoho?

Je potrebné uznať, že právna veda neposkytuje jeden ustálený názor, teda že občianska spoločnosť je oddelená od štátu, hoci práve tento je používaný najčastejšie. Právna veda i ďalšie spoločenské vedy poskytujú totiž viac názorov, a to v závislosti od toho, ako je vlastne obsah pojmu občianska spoločnosť, čo do subjektov, vnímaný. Možno dodať, že najčastejšie sa občianska spoločnosť viaže na fyzické osoby a organizácie osôb a organizácie majetku, ktoré vznikli na dobrovoľnom súkromnoprávnom základe (teda v našom prípade ide o jednotlivcov, fyzické osoby a napr. nadácie a občianske združenia či záujmové združenia právnických osôb – čiže na organizácie občianskej spoločnosti – *civil society organisations*) a ich aktivity. Teda občianska spoločnosť je všetko „zdola“, mimo politiky a ekonomiky, mimo verejnej moci a mimo štátu. Širšie poňatie občianskej spoločnosti zahŕňa okrem subjektov zapisujúcich sa v registri mimovládnych neziskových organizácií (odborové organizácie, organizácie zamestnávateľov, občianske združenia a ich organizačné jednotky, organizácie s medzinárodným prvkom, neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby, neinvestičné fondy) aj poľovnícke združenia, ďalšie združenia, no aj sociálne podniky¹⁴. Ešte širšie poňatie zahŕňa aj cirkvi a náboženské spoločnosti a politické strany, najširšie vyjadrenie občianskej spoločnosti môže zastrešiť aj podnikateľské subjekty upravené najmä Obchodným zákonníkom, tiež

¹⁴ Register sociálnych podnikov vedie Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, podľa zákona č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Podľa tohto zákona, § 4 ods. 1) *Subjektom sociálnej ekonomiky je občianske združenie, nadácia, neinvestičný fond, nezisková organizácia, účelové zariadenie cirkvi, obchodná spoločnosť, družstvo alebo fyzická osoba – podnikateľ, ktorá je zamestnávateľom, ktorí a) nie sú väčšinovo riadení štátnym orgánom, štátny orgán ich z väčšej časti nefinancuje, nevymenúva ani nevolí štatutárny orgán ani viac ako polovicu jeho členov a nevymenúva ani nevolí viac ako polovicu členov riadiaceho orgánu alebo dozorného orgánu, b) vykonávajú hospodársku činnosť alebo nehospodársku činnosť v rámci aktivít sociálnej ekonomiky, a c) ak podnikajú alebo vykonávajú inú zárobkovú činnosť podľa osobitných predpisov, nevykonávajú ich výhradne na účely dosiahnutia zisku alebo zisk z nich používajú spôsobom podľa tohto zákona*. Register obsahuje 642 subjektov vrátane tých, ktoré obsahujú záznam „zánik štatútu vrátením“, z čoho je v právnej forme občianskeho združenia (označené „zväz, spolok, spoločnosť, klub“) 33 sociálnych podnikov, v právnej forme neziskovej organizácie poskytujúcej všeobecne prospešné služby 17, v právnej forme družstva 7 sociálnych podnikov, 9 je podnikateľov, fyzických osôb nezapísaných v obchodnom registri. Zvyšok (prevažná väčšina) sociálnych podnikov je v právnej forme spoločnosti s ručením obmedzeným. Dostupné na: <https://www.employment.gov.sk/sk/praca-zamestnanost/socialna-ekonomika/register-sp/> (náhľad 3. 11. 2023).

subjekty záujmovej samosprávy (napr. profesijné komory, univerzity, vedecké ustanovizne), no aj subjekty územnej samosprávy.

Dá sa zjednodušiť, že občianska spoločnosť je produktom dejinného kultúrneho vývoja, ktorý vznikol na pôde stavovského štátu, teda v spoločnosti ne-občianskej, v spoločnosti stavovskej, určenej pôvodom (zrodením) ľudí. Podľa Šamalíka „[v] „predmodernej dobe“ – v antickej polis, vo feudalizme – súkromná a verejná sféra ľudského života splyvála. Jedinec bol pohltý kolektívom a kolektív (stavy) mal bezprostredne politickú funkciu v spoločenskej a štátnej štruktúre. Spoločenský štatút jedinca nezávisel na jeho vlastnej iniciatíve, fakt zrodenia v určitej spoločenskej skupine určil jeho spoločenskopolitický význam i rozsah jeho práv a povinností (v podstate len cirkevná kariéra mohla prekonať túto biologickú bariéru). Práva a slobody (privilegiá) mali hierarchickú štruktúru, zodpovedajúcu hierarchickej štruktúre spoločenskopolitického systému.“¹⁵ Colotkov pohľad na „burgensis“ (mešťanov) načrtáva budúcu mentalitu občianskej spoločnosti (čínorodosť, podnikavosť): „trhovnícky, s mestskou aglomeráciou spätý spôsob života a najmä dynamika podnikavej, ekonomické, stavovské a iné obmedzenia feudalizmu prekonávajúcej čínorodosti kupcov, obchodníkov, podnikateľov dáva tušiť aj mentalitu budúcej občianskej spoločnosti“¹⁶. Občianska spoločnosť je spoločenstvom právne rovných subjektov, rovnoprávnosť je kľúčovou jednak z pozície politicko-právnej občianskej rovnosti i z pozície rovnoprávnosti jednotlivých subjektov práva (právo sa vzťahuje na každého).

V súčasnosti možno na pojem občianska spoločnosť nazerať nielen ako na spoločenstvo určených osôb, ale aj ako na spôsob organizovania vnútorných vzťahov v jej vnútri, tiež na spôsob organizovania jej vzťahov navonok. Systém vnútorných vzťahov zahŕňa vzťahy medzi jednotlivými subjektmi občianskej spoločnosti prináležiacimi k istému segmentu (vnútri navzájom), aj voči segmentu ďalšiemu. Napríklad komunitné spoločenstvá kooperujú s obcami; združenia či nadácie kooperujú (sú v rôznych vzťahoch) s obcami, s univerzitami; univerzity kooperujú navzájom; komory kooperujú navzájom (najčastejšie v prípadoch „spojenectva v prospech“ žiaducich legislatívnych úprav či „v spojenectvách obranných“ proti nežiaducim legislatívnym úpravám); komory kooperujú s univerzitami (resp. s ich jednotlivými fakultami), univerzity s vedeckými inštitúciami i obcami¹⁷ a podobne. Pre pochopenie vnútorných vzťahov v občianskej spoločnosti je vždy dôležité pochopenie vnútorných vzťahov v tom najvlastnejšom (navyše v právnom) význame, teda porozumieť každému typu právnickej osoby podľa stavu *de lege lata* (vznik, vnútorná organizácia, práva a povinnosti členov – ak ich má, práva a povinnosti orgánov, účel právnickej osoby, vnútorná normotvorba), či každému jej prejavu navonok, voči tretím osobám, ktorý je právne regulovaný.

Občiansku spoločnosť tvoria (spoluvytvárajú) aj všetky vzťahy, ktoré sú nasmerované k štátu (vonkajšie vzťahy). Občianska spoločnosť má totiž dôležité prepojenie so

¹⁵ ŠAMALÍK, F., op. cit., s. 7, (preklad do slovenčiny M. G.).

¹⁶ COLOTKA, P. Esej o genéze občianskej spoločnosti a právneho štátu. (I. časť). In *Právny obzor*. 1991, č. 9 – 10, s. 443.

¹⁷ Napr. Univerzita Komenského v Bratislave a Združenie miest a obcí Slovenska (ZMOS) podpísali 5. 2. 2024 memorandum o spolupráci. https://uniba.sk/spravodajsky-portal/detail-aktuality/back_to_page/univerzita-komenskeho/article/uk-bude-spolupracovat-so-zmos/.

štátom v podobe zdroja formulovania potrieb, záujmov, cieľov, ideálov nielen v politickom (sociálnom, ekonomickom a i.) význame, ale aj v právnom význame – ako zdroja formulovania práva v jeho formálnom zmysle, v zmysle zdroja pre formálne pramene práva, ale aj zdroja ovplyvňujúceho právnu kultúru vrátane spôsobov realizácie, aplikácie, tvorby práva i právneho vzdelávania. Občiansku spoločnosť vytvára (spolu)vytvára mnoho faktorov, spoločenských, ekonomických, politických, medzinárodnopolitických, psychických, etických a iných, teda faktorov nielen právnych, ale aj mimo-právnych. Zároveň občianska spoločnosť tieto faktory ovplyvňuje. Je to úroveň vedomia vlastných potrieb a záujmov jednotlivcov a inštitúcií (rôznych menších celkov) uplatňovaných vo (väčšom) celku, je to úroveň vedomia spolupatričnosti jednotlivcov a inštitúcií (rôznych menších celkov) k (väčšiemu) celku, je to prítomnosť pocitu spoluzodpovednosti za celok (malých celkov vo väčšom celku) a jeho napredovanie, je to aj výmena názorov a konanie s uvedeným vedomím a uvedenou spoluzodpovednosťou. To je celá spleť spoločenského, ekonomického, politického, etického i právne relevantného konania i nekonania, a to ovplyvneného aj historickým a kultúrnym vývojom vrátane uvedomovania si „individuálneho“ i „spoločného“ v celkovom rozmere.

Občianska spoločnosť pôsobí integračne, výchovne, informačne, svojím spôsobom aj regulujúco na vývoj vzťahov v spoločnosti i na akceptáciu významu jednotlivca v spoločnosti, ako aj na akceptáciu významu inštitúcií (rôznych menších inštitucionalizovaných celkov vo väčšom celku, vo väčších celkoch) a na kvalitu i kvantitu ich vzájomných vzťahov.

Občianska spoločnosť pôsobí aj štátoprávne, pôsobí na rozvoj rozmanitých, pre právo a život v štáte rozhodujúcich konceptov. Občianska spoločnosť pôsobí na koncept demokracie, právneho štátu, ľudských práv, suverenity ľudu, deľby moci, sociálnej spravodlivosti a podobne. Právo ako normatívny systém má pre zodpovedanie otázok, čo tvorí občiansku spoločnosť i aké sú jej úlohy a funkcie, významné miesto. Právo ako systém reguluje, „a tým spoluusporadúva sociálny systém tak, že reguluje časť spoločenských vzťahov, a to reguláciou ľudského konania v spoločenských vzťahoch“, ide o reguláciu na individuálnej úrovni, a tým aj na systémovej úrovni.¹⁸ V Šamalikovej kvalifikácii štátu na moderný a nemoderný, ten moderný je ústavný štát, ktorého legitimita je odvodená z vôle suverénneho ľudu v periodických voľbách, v ktorom je vláda zodpovedná parlamentu, súdy sú nestranné a nezávislé, štát uznáva prioritu človeka, občana a občianskej spoločnosti, s istými polemikami ide aj o štát sociálny. Nemoderný štát je taký, ktorý sa odvracia od demokratického právneho štátu (napr. „diktatúry, cízarizmy, bonapartizmy, junty“).¹⁹ Ide o názor z roku 1995, ktorý je však v súčasnosti naďalej aktuálny. Občianska spoločnosť je historickým spolu-činiteľom vývoja ľudskej civilizácie. Občianska spoločnosť a právo sa vzájomne ovplyvňujú. Zdá sa, že našim historickým najzásadnejším činiteľom v prospech rozvoja občianskej spoločnosti, či jej útlu, bol štát, a to (najmä) prostredníctvom práva. Ako v období budovania a rozvíjania konceptu demokracie, právneho a ústavného štátu, tak aj v období, keď štát *súčasnými očami – degradoval z modernosti na nemodernosť*.

¹⁸ BÁRÁNY, E. *Formálne vlastnosti práva*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2021, s. 31.

¹⁹ ŠAMALÍK, F. op. cit., s. 5 – 6.

Je oddeľovanie občianskej spoločnosti od štátu prekonané? Podľa *Bröstla* stavanie verejného poriadku na dvoch protikladných poloviciach – spoločnosti a štátu – patrí do svojho obdobia a má svoje korene v nemeckej štátovede 19. a raného 20. storočia. „*V anglickom či americkom ústavnom práve, ktoré pozná široký pojem občianska vláda (civil government) alebo v súčasnej predstave demokratickej spoločnosti ako európskeho štandardu verejného poriadku, je takéto oddelenie nepochopiteľné. Celý rad teoretikov sa dokonca pokúša protiklad štátu a spoločnosti v rámci demokracie v sociálnom štáte celkom odstrániť ako prekonaný a zbytočný. S víťazným ťažením demokracie (...) v 20. storočí odpadol aj predchádzajúci striktný protiklad medzi štátom a spoločnosťou. V súvislosti s uznaním suverenity ľudu ako jadra demokratickej štátnosti netvorí občania a ich súhrn už len spoločnosť, ale sú súčasne nositeľmi štátnosti.*”²⁰

V našom právnom priestore, aj s ohľadom na skúsenosti od konca 30. rokov 20. storočia, ale najmä s ohľadom na skúsenosti v rokoch 1948 – 1989, je koncept odlišujúci i oddeľujúci občiansku spoločnosť od štátu stále prítomný, a to opodstatnene. Veľkú rolu zohráva **dlhovekosť ustaľovania** základných štruktúr občianskej spoločnosti a jej vplyv na štruktúru štátne. Prerastanie spoločnosti so štátom a jej zrastenie, čo znamená potlačenie rozvoja občianskej spoločnosti, je naďalej našou zatiaľ nezabudnutou hrozbou. Nemožno sa pozerieť iba vpred a preberať cudzie, hoci vyspelejšie vzory, ak nemáme riadne *pochopené a strávené svoje jadro*.

2. Identifikovanie niektorých aspektov účasti občianskej spoločnosti na humanizácii právneho štátu

Identifikovanie niektorých aspektov účasti občianskej spoločnosti na humanizácii právneho štátu vychádza z poznania podstaty občianskej spoločnosti. Nie celkom z podstaty jej subjektov, ktoré ju tvoria, ale skôr z aktivít, organizácie, procesov – teda z jej – zjednodušene – *dynamiky*. Ak zjednodušíme, že občianska spoločnosť – *to je to súkromné – to zdola*, nemôžeme ju stotožniť s nasledujúcim – to je to, čo sa deje v mojej rodine, mojom manželstve, mojej triede, mojej partii, na mojom pracovisku, v mojom združení – ktorého som členom, v mojej politickej strane – ktorej som členom, v komore – ktorej som členom, na fakulte – kde som člen akademickej obce, v nadácii – kde som člen správnej rady... Občianska spoločnosť nie je *to súkromné*, nie je to ani oblasť súkromnoprávných vzťahov. Je to skôr *to súkromné prejavované verejne, do verejného priestoru, ovplyvňujúce verejný priestor*. Občianskej spoločnosti patrí priestor slobody, samosprávy, autonómie, slobodnej vôle a iniciatívy, patrí jej aj priestor kultivácie myslenia, svedomia, a tým viac aj projektovania rôznych procesov, ktoré sa prejavujú verejne.

2.1 Občianska spoločnosť ovplyvňuje procesy

Občianska spoločnosť naplňa svoje úlohy tým, a aj sa uskutočňuje tým, **že ovplyvňuje procesy – spoločenské procesy**. Teda hľadá odpovede **po** formulovaní základných potrieb

²⁰ BRÖSTL, A. *Všeobecná štátoveda*. Košice : Ústav teórie práva Gustava Radbrucha, Právnická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2023, s. 24.

– „čo potrebujem/e?“ – tým, že stále zvažuje – „ako to dosiahnuť?“ Racionalizuje obsah smerom k procesu. Ako človek – všeobecne ľudské bytosti – sme vo svojich potrebách stále v rovnakých dimenziách: jedlo, nápoje, bývanie, spánok, teplo, odev, rodinné i priateľské zázemie, odovzdanie života, vzdelanie, zdravie, mier, práca ako zabezpečenie obživy i ako sebarealizácia, voľnočasové aktivity ako potešenie i ako sebarealizácia, túžba po osobnostnom raste, nadhľade, uznani, úspechu, prijatí a tak ďalej. Pri tom všetkom je tu stále rozmer nielen do súkromia, ale aj od súkromia navonok, ktorý môže byť aj v prospech iných, v prospech určitých spoločností, v prospech určitého všeobecne prospešného cieľa. Občianska spoločnosť prostredníctvom svojich subjektov a prostredníctvom jednotlivých inštitucionalizovaných foriem ovplyvnila vznik ďalších inštitucionalizovaných foriem, čo ovplyvnilo (neustále ovplyvňuje) zmeny v systéme/och (aj zmenu celého systému). Občianska spoločnosť ovplyvňuje systém, systém organizácie ľudskej spoločnosti v štáte, a to aj normatívny systém, teda právo. Občianska spoločnosť ovplyvňuje právny systém organizácie ľudskej spoločnosti – v štáte, a postupne aj v nadnárodnom meradle.

Vo vývoji pôvodná (stredoveká) stavovská príslušnosť jednotlivcov postupne ustúpila v prospech občiansky rovného občianstva. Zaujímavý je Žákov postreh, že tento prechod od hierarchicky usporiadanej stavovskej spoločnosti založenej na osobných väzbách, kde politické práva mali len nemnohí (odhadom 3 %), k občiansky rovnnej spoločnosti neprebehlo rozpustením hierarchie, ale posilnením centra (absolutistický štát), a to spolu s prechodom od agrárnej k industriálnej spoločnosti.²¹ Tento absolutistický štát sa postupne liberalizoval. Určite nemožno tvrdiť, že každý ľudský pokrok je dôsledkom fungovania občianskej spoločnosti. Veď občianska spoločnosť v dnešnom význame je novodobý fenomén (od 19. storočia) a každý objav má svojho autora, vynálezy vo fyzike, v chémii či v iných oblastiach ľudského poznania sú prejavom ľudského individua. Aj systémové koncepty majú niekde v pozadí svojich autorov, známych či neznámych. Podľa Sartoriho potreby definovať demokraciu: „[p]odoby demokracie sú však ozvenou záverov, ku ktorým sa dospelo v oblasti teoretického myslenia, a ktoré sa sformovali v definíciách. To, čo si myslí bežný človek, odráža koniec koncov to, o čom predtým uvažovali myslitelia.“ Avizuje aj opačnú cestu, nielen význam konceptov a teórií vrátane ich významu zahŕňajúceho historické ponaučenie: „Ako nové generácie preberajú zodpovednosť a vynárajú sa nové okolnosti, treba tiež myslieť nové myšlienky.“²²

Občianska spoločnosť prináša nové spoločenské procesy.

2.1.1 Občianska spoločnosť prispela k demokratizácii spoločnosti a k presadeniu odvodenia zdroja štátnej moci od občanov – prispela k zavedeniu všeobecného volebného práva

Formovanie občianskej spoločnosti z pohľadu práva sa u nás spočiatku prejavovalo vnútornou líniou požiadavky čoraz širšej – čo možno najširšej – účasti občanov vo voľbách, teda požiadavky všeobecného volebného práva. Tento politický motív združovania

²¹ ŽÁK, V., op. cit., s. 320.

²² SARTORI, G. *Teória demokracie*. Bratislava : Archa 1993 [1987], s. 15, 503.

je veľmi zreteľný na našom území predovšetkým od druhej polovice 19. storočia. Združovanie však vždy obsahovalo aj politický motív, hoci motívov vždy bolo, aj bude, veľa. Politická požiadavka všeobecného hlasovacieho práva sa na Slovensku v druhej polovici 19. storočia stala „prienikovou témou, ku ktorej si každé masové hnutie mohlo prihodiť svoju špecifickú agendu: socialisti 8-hodinový pracovný čas a sociálne práva, národovci jazykové, kultúrne a ďalšie práva, konzervatívci udržanie vplyvu tradičných spoločenských inštitúcií, agrármici docenenie poľnohospodárstva ako základu spoločenskej prosperity a stability uhorského štátu“.²³ Súčasťou politických snáh politických zoskupení bolo osobné prepojenie na spolkovú činnosť, na činnosť odborov i družstiev. Charakteristickou črtou obdobia trvajúceho od druhej polovice 19. do polovice 20. storočia bolo podchyťovanie, podporovanie, organizovanie a prepájanie rôznych miestnych zoskupení najčastejšie právne fungujúcich ako spolky alebo odborové organizácie, ale aj družstvá, ako súčasť aktivít politického boja. Týmto spôsobom sa prepájali kontakty na voličov, čo v plnom rozsahu začalo byť účinné až po vzniku Československej republiky, po zavedení všeobecného volebného práva v roku 1919. Teda občianska spoločnosť sa ďalej demokratizovala, zároveň sa organizovane sieťovala, a to (aj) podľa jednotlivých politických prúdov, v socialistickom hnutí, neskôr aj v odčlenení komunistického, v sociálnej demokracii, kresťansko-sociálnom hnutí, agrárnom i ľudáckom hnutí, využívajúc už širokú účasť na volebnom práve (a to reálne osobne, člensky i cestou „svojich“ periodík).

Aktuálne je téma všeobecného volebného práva diskutovaná v kontexte európskeho prehodnocovania základného predpokladu viazanosti politických práv na občana a jeho možného rozšírenia.²⁴

2.1.2 Spoločnosť sa stratifikuje podľa vykonávaných činností a prináša nové typy právnických osôb

Postupne sa formujúca občiansky právne rovná spoločnosť sa novým spôsobom stratifikovala (u nás od polovice 19. storočia). Vo vývoji sa sformovala maloburžoázia oddelená od finančnej, podnikateľskej a priemyselnej buržoázie. Popri populácii väčšinou sa zaoberajúcou poľnohospodárstvom sa v procese industrializácie sformovala spoločensky nižšia vrstva námezdných robotníkov. Tieto jednotlivé vrstvy sa spájajú podľa záujmov, najmä prostredníctvom združení osôb. Formovanie občianskej spoločnosti súviselo s vývojom od feudálnych vzťahov k novším formám, s vytváraním nových spoločenských a politických síl a s rozširovaním právnej rovnosti subjektov práva, najmä v politicko-právnom význame.²⁵

²³ BENKO, J., DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. S ľudom a pre ľud? (Úvod). In BENKO, J., DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. a kol. „S ľudom a pre ľud“ Cesty k demokracii na Slovensku za monarchie a prvej republiky. Bratislava : Historický ústav SAV, Veda, vydavateľstvo SAV, 2020, s. 10.

²⁴ Napr. TRABUCCO, F. R. Dogma or Taboo of Political Rights Attributed only to Citizens: Is It Possible to Extend It In Europe? In BRÖSTL, A., BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M. (eds.) *Spravodlivosť, spoločenstvo, sloboda. Zborník zo zasadnutia slovenskej sekcie IVR pred 30. svetovým kongresom*. Košice : UPJŠ Košice, Právnická fakulta, 2022, s. 89 – 96.

²⁵ Napr.: KOVÁČ, D. Idea demokracie a vstup „štvrtého stavu“ do spoločenského a politického života na Slovensku. Socializmus, kresťanský socializmus a agrarizmus: Partneri a protivníci. In BENKO, J., DUDE-

V jednotlivých spoločenských vrstvách sa vždy spájali ich príslušníci do vzájomných spoločenstiev, v ktorých sa spoločnými silami naplňali spoločne dohodnuté (projektované) ciele. Dialo sa tak prostredníctvom združení neformálnych i formalizovaných, predovšetkým však prostredníctvom združení osôb. Zvýraznenie moci štátu ako v zásade monopolného vlastníka na zákonodarstvo prinieslo i tlak občianskej spoločnosti na štát, na zákonodarcu ako jednotlivé právne vzťahy a štruktúry postupne a ktorým smerom meniť.

Zaujímavým, i zásadným, prvkom ďalšieho spoločenského, kultúrneho štátoprávneho vývoja boli rozmanité združenia vyjadrujúce spoločný záujem, pričom v podstate šlo o „navonok“ prejavene aktivity vnútorne rozvrstvenej občianskej spoločnosti vrátane tých prejavenej v inštitucionalizovaných formách. Boli to súkromnoprávne korporácie (spolky, odbory, politické spolky, neskôr politické strany), ale aj podnikateľsky orientované združenia osôb, obchodné spoločnosti, družstvá, taktiež aj verejnoprávne korporácie, ktoré zaznamenali svoj „historický nástup“ v našom právnom priestore v druhej polovici 19. storočia (od roku 1875 advokátske a notárske komory zriadené zákonom). Boli to však aj združenia majetku („ne-korporácie“), napr. fundácie/nadácie a fondy. Nástup – zrod občianskej spoločnosti, t. j. postupne právno-občiansky rovnej spoločnosti (19. storočie) – znamenal pochopenie skutočnosti, že týmito inštitucionalizovanými formami sa dá dosiahnuť veľa vo verejnom priestore, ktorý naspäť ovplyvní aj priestor súkromný (osobný) aj komunitný.

Dejinný vývoj priniesol zvýšený podiel industriálneho spôsobu obživy a prostredníctvom združení priniesol nový typ združení – odbory (organizácie zamestnancov/pracovníkov). Tie dlho neboli pre právny systém štátov „priaznivo videným javom“. Kritické rozpory sociálnej nerovnosti i ich kritické riešenia napokon priniesli inštitucionalizovanú, na úrovni Organizácie národov založenú Medzinárodnú organizáciu práce [MOP] (1919)²⁶, ktorá pretavila všeobecný záujem o potlačanie najväčších rozporov sociálnej nerovnosti a snahy ich zmluvne riešiť. To sa na úrovni medzinárodných zmlúv i vnútroštátnej legislatívy deje do súčasnosti. Odbory sú funkčné dodnes a máme už aj organizácie zamestnávateľov. Dodnes sú neodškriepiteľným spolu-činiteľom humanizácie práva i humanizácie právneho štátu.

Zároveň je potrebné dodať, že miera odborovej organizovanosti na Slovensku dlhodobo klesá a klesá aj miera pokrytia zamestnancov kolektívnymi zmluvami, pričom práve tieto dva faktory sa považujú za kľúčové indikátory efektívneho sociálneho dialógu. Čambáliková (2023) uvádza: „Miera odborovej organizovanosti dosahuje na Slovensku približne 11 % a miera pokrytia zamestnancov kolektívnymi zmluvami sa pohybuje približne okolo 25 %. (...) Na Slovensku sa však ani po viac ako tridsiatich rokoch svojej existencie nestalo sektorové kolektívne vyjednávanie efektívnym nástrojom dosahovania

KOVÁ KOVÁČOVÁ, G. a kol. „S ľudom a pre ľud“ Cesty k demokracii na Slovensku za monarchie a prvej republiky. Bratislava : Historický ústav SAV, Veda, vydavateľstvo SAV, 2020, s. 64 – 65.

²⁶ K okolnostiam vzniku MOP podrobnejšie: LANTAJOVÁ, D. Právo združovať sa v dohovorech Medzinárodnej organizácie práce. In GAJDOŠOVÁ, M., KOŠIČIAROVÁ, S. (eds.) *Sloboda združovania – verejnoprávne a súkromnoprávne aspekty*. Trnava : Typi universitatis tyrnaviensis. 2019, s. 249 – 254.

*uvedených cieľov a jeho význam v systéme nášho sociálneho dialógu možno považovať skôr za marginálny.*²⁷

Vývoj občianskej spoločnosti priniesol aj politické strany²⁸, ktoré sú produktom združovania a napokon sa dostali aj do samostatnej, od spolkov oddelenej právnej regulácie. Dodnes plnia svoju zásadnú sprostredkovateľskú funkciu demokracie, nielen na úrovni štátu, ale už aj na úrovni Európskej únie²⁹.

V období od znovuoživenia občianskej spoločnosti u nás (po roku 1989) už nemožno identifikovať trendy v mohutnom sieťovaní osobných vzťahov v smere politická strana – združenia – odbory – družstvá a vzájomne naopak, ani ako cestu boja o voliča, ani ako cestu iného cieleného ovplyvňovania vrátane politického. A to ani na celoštátnej úrovni, ani na úrovni komunálnej. Súčasné „sieťovanie“ je ovplyvnené vývojom technológií, teda veľký objem komunikácie sa prejavuje v online priestore (najmä už však v smere politici – voliči), no charakter takejto komunikácie (prepájania) sa často označuje ako „tekutý“ a aj jej štatistický význam nie je ľahko definovateľný.

Občianska spoločnosť prináša nové procesy. Z historického poznania – nemožno tvrdiť, že spolky priniesli zákon o spolkoch, že politické strany priniesli zákon o politických stranách, že obchodné spoločnosti priniesli zákon o obchodných spoločnostiach alebo že komory priniesli zákony o jednotlivých komorách – že priniesli ich celkovú právnu reguláciu a vloženie ich do systému. Ale ani nemožno tvrdiť, že zákon o spolkoch priniesol spolky, ani že zákon o politických stranách priniesol politické strany, ani že zákon o obchodných spoločnostiach priniesol obchodné spoločnosti. Skôr možno prijať záver, že ľudské aktivity v inštitucionalizovaných i neinštitucionalizovaných formách primáli zákonodarcu (centralizovaného štátu) upraviť limity týchto inštitucionalizovaných prejavov – právnym ustanovením typov právnických osôb (zásada *numerus clausus* pri právnických osobách), ich statusové otázky a ich práva a povinnosti. Nemožno tiež zjednodušiť, že to bola výlučne otázka – ako isté aktivity či subjekty zdaníť, – čiže ekonomická užitočnosť, – ani pre štát nie je jediným kritériom rozvažovania pre právnu úpravu. A tu sme znova v spoločenskej mentalite, v spoločenských potrebách a spoločenských predstavách, čo je dobré a čo je správne, aj čo je normálne – v zmysle čo je podľa normy, i čo je normou – čo má byť (v súhre uloženia konkrétnych práv a povinností). Skôr teda možno štátu pririeknuť – čo bolo preň užitočné v zmysle, že nebolo proti štátu, verejnému poriadku, trestnému zákonu, a zároveň prinášalo nejaké „ovocie“, minimálne však neškodilo štátu ani jednotlivcom. – To štát upravil právom, aby si udržal ľudské aktivity v (právných) medziach.

²⁷ ČAMBÁLIKOVÁ, M. Právo v meniacom sa svete práce. In BÁRÁNY, E. (ed.) *Poznanie a výklad práva. Otázky metodológie*. Bratislava : Ústav štátu a práva SAV, 2023, s. 344 – 345.

²⁸ „Politické strany predstavujú v prostredí súčasného demokratického štátu založeného na princípe reprezentatívnej demokracie základný prvok umožňujúci občanom, ktorým v zmysle princípu suverenity ľudu patri všetka moc v štáte, podieľať sa na výkone moci.“ In DOMIN, M., BUJŇÁK, V. Zákon o politických stranách a politických hnutiach. Komentár. Bratislava : Wolters Kluwer SR, 2019, s. XIX.

²⁹ Registrované Úradom pre európske politické strany a európske nadácie; <https://www.appf.europa.eu/appf/sk/home/the-authority>.

2.1.3 *Občianska spoločnosť prispela k zavedeniu nového typu v rámci spravovania vecí verejných – k vzniku a etablovaniu záujmovej samosprávy*

Produktom občianskej spoločnosti sú aj profesijné komory (zo zákona) – dodnes najvýznamnejší činiteľ záujmovej samosprávy. Verejnoprávne korporácie svojím vznikom a svojou činnosťou boli dôležitým „zvonkajšeným prejavom“ občianskej spoločnosti, ktorý zreteľne ovplyvnil koncept záujmovej samosprávy ako formy verejnej správy a nanovo usporiadal pohľad na spravovanie vecí verejných (štát, územná samospráva a záujmová samospráva).³⁰ Prejavmi občianskej spoločnosti ovplyvňujúcimi procesy v tejto oblasti sú napríklad snahy advokátskych spolkov v prospech uzákonenia advokátskych komôr v 19. storočí, ale taktiež snahy občianskych združení napríklad notárov a exekútorov v 90. rokoch 20. storočia v prospech uzákonenia notárskej komory či komory súdnych exekútorov, čiže v čase, ktorý nanovo prial rozvoj občianskej spoločnosti. Ďalším príkladom ovplyvňovania procesov je snaha celoslovensky pôsobiaceho dobrovoľného advokátskeho spolku, ktorý od roku 1924, aj spolu so svojim časopisom, vyvíjal inštitucionalizované aktivity v prospech obnovenia plnej samosprávy v advokácii, teda v období, keď na Slovensku bola samospráva advokátskej komory výrazne obmedzená.³¹

Dnešná funkčná záujmová samospráva reprezentovaná profesijnými komorami, komorami v oblasti podnikateľských aktivít, akademickou samosprávou, samosprávou vo vede, vzdelávaní, ale aj napríklad v oblasti správy a riadenia súdnictva (sudcovské rady), čiže samospráva regulovaná zákonmi, je neoddeliteľnou súčasťou demokraticky spravovanej spoločnosti fungujúcej na princípe decentralizácie a samosprávy³². Občianska spoločnosť spolupôsobila nielen pri zavedení nových typov právnických osôb, ale aj nového typu spravovania vecí verejných.

Práve záujmová samospráva je segment spoločnosti, kde je stále rozširujúcim sa znakom **vnútorná samoregulácia**, rešpektujúca nielen zákonný a ústavný rámec, ale aj rôzne nadnárodné „sektorové“ štandardy. Príkladom sú vnútorné predpisy univerzít a fakúlt (rešpektujúce napr. štandardy – *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area – ESG 2015*), vnútorné predpisy profesijných komôr (rešpektujúce napr. štandardy Rady advokátskych komôr Európy – CCBE, Medzinárodnej advokátskej komory – IBA, Benátskej komisie – Európskej komisie pre demokraciu

³⁰ Pozri napr. GAJDOŠOVÁ, M., KOŠIČIAROVÁ, S. *Záujmová samospráva*. Praha : Leges, 2023, s. 66 a nasl.

³¹ O aktivitách spolku *Sväz advokátov na Slovensku* podrobnejšie: GAJDOŠOVÁ, M., KEREČMAN, P., ĎURIŠKA, Z., KUŠNÍR, J., HELLENBART, V. *Advokátske komory na Slovensku v rokoch 1875 – 1948*. Bratislava : Veda, SAV, 2018, s. 354 a nasl.

³² Príkladom protitlakov občianskej spoločnosti v širšom význame (v *segmentoch zdola*) sú nedávne aktivity za zachovanie akademickej samosprávy pred prijatím novely zákona o vysokých školách (zákon č. 137/2022 Z. z.), ktorá do akademickej samosprávy zasiahla, či aktivity v prospech zachovania samosprávy v právnických povolaniach v súvislosti s prijatím novej právnej úpravy, ktorá napokon odobrала disciplinárne oprávnenia notárskej komore a komore súdnych exekútorov [zákon č. 432/2021 Z. z. o disciplinárnom poriadku Najvyššieho správneho súdu Slovenskej republiky a o zmene a doplnení niektorých zákonov (disciplinárny súdny poriadok) a zverila ich disciplinárnym senátom NSS SR].

prostredníctvom práva, Medzinárodnej únie notárstva – UINL, Rady notárstiev Európskej únie – CNUE, Iniciatívy stredoeurópskych notárstiev – Hexagonály), no aj vnútorné predpisy v oblasti súdnictva (zásady sudcovskej etiky či rokovacie poriadky sudcovských rád, rešpektujúce napr. štandardy Európskej siete súdnych rád – ENCJ, Poradnej rady európskych sudcov – CCJE, Európskej komisie pre demokraciu prostredníctvom práva – Benátskej komisie).

Ide o veľmi silný prejav „zdola“, personalizovaný podľa činností, vecne ovplyvňujúci celkovú normatívnu reguláciu spoločnosti vrátane aplikácie práva. Participácia na regulácii (samosprávnej regulácii) má však aj už „protitlak“ – je ním napríklad zákon o teste proporcionality pri regulácii povolani (zákon č. 391/2020 Z. z.). Bol prijatý v dôsledku vplyvu európskej legislatívy, ktorá presadzuje hodnotu proporcionality pri regulácii povolani v súvislosti s možným obmedzením voľného výkonu povolania, voľného pohybu pracovníkov, slobody usadiť sa a slobody poskytovať služby na vnútornom trhu EÚ a predstavuje limitáciu v samosprávnom normotvornom pôsobení profesijných komôr (povinné konzultácie s príslušným orgánom štátu).³³ Systémovo ďalej ide český príklad, kde sa navrhuje vo veľkej novele *soudního řádu správního* vloženie súdneho prieskumu vnútorných predpisov profesijných komôr (abstraktnejšej povahy), ktorý dosiaľ absentoval³⁴.

Participácia na regulácii a samoregulácia je typická pre záujmovú samosprávu (prirodzene, aj pre všetky prejavy samosprávy v oblasti súkromného práva), je ovplyvňovaná i ovplyvňuje tvorbu práva aj jeho aplikáciu.

2.1.4 Občianska spoločnosť udržiavaná v nepolitickom rámci alebo všeobecne participujúca?

Dôležitý historický poznatok je, že centralizovaný a silný štát potrebuje zdola budované inštitúcie udržať v nepolitickom rámci, respektíve silný štát má eminentný záujem ich depolitizovať a tie *nežiaduce* eliminovať. Skúsenosti ukazujú, že združenia aj iné inštitucionalizované formy občianskej spoločnosti je možné štátom využiť – podporovať *tie štátu prospešné* na úkor ostatných, prípadne štát si celé združovanie a iné prejavy občianskej spoločnosti vie podriaďiť pod svoj výrazný vplyv, vie tu presadiť svoj monopol (najmä v socialistickom období). Dejinné tlaky a protitlaky, ako systémovo nastaviť spoločnosť organizovanú v štáte, možno zjednodušene vyjadriť v protipóle štátu a občianskej spoločnosti. Naše skúsenosti od konca 30. rokov 20. storočia ukázali, ako je možné občiansku spoločnosť systémovo modifikovať. A to cestou modifikácie (predovšetkým, však nielen) právnej regulácie združení (osôb i majetku). Cestou k tomu bola

³³ Zákon transponuje smernicu Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2018/958 z 28. júna 2018 o teste proporcionality pred prijatím novej regulácie povolani (Ú. v. EÚ L 173, 9. 7. 2018) a všeobecne upravuje jednotlivé kritériá, podľa ktorých sa majú posudzovať budúce nové regulácie povolani a pripravované zmeny v rozsahu a obsahu regulácie doteraz regulovaných povolani.

³⁴ Aktuality: Veľká novela soudního řádu správního. Legs. In *Právní rozhledy*. 2024, č. 3, s. II. Slovenský Správny súdny poriadok z pôsobnosti správneho súdnictva vylučuje správne akty, ktoré nemajú povahu individuálneho právneho aktu, § 7 písm. b) zákona č. 162/2015 Z. z.

centralizácia odborov, vedúce postavenie jednej politickej strany zakotvené právnym predpisom (aj ústavou), podpora a budovanie celoštátnych masových dobrovoľných spoločenských organizácií, odstránenie samosprávnych komôr, odstránenie súkromných podnikateľských subjektov, odstránenie súkromných organizácií majetku, eliminácia samosprávy vo vede i v akademickom prostredí, eliminácia politického a ekonomického pluralizmu.

Obdobne, s ohľadom na slobodné inštitúcie budované zdola, píše aj americký historik *Timothy Snyder* v roku 2017: „*Antikomunistickí disidenti východnej Európy, ktorí čelili oveľa extrémnejšej situácii ako my, pochopili zdanlivo nepolitické aktivity občianskej spoločnosti ako výraz a garanciu slobody. Mali pravdu. Všetci veľkí nepriatelia slobody v 20. storočí boli súčasne nepriateľmi neziskových mimovládnych organizácií, charít a podobne. Komunisti požadovali od všetkých týchto skupín oficiálnu registráciu a zmenili ich na inštitúcie pod svojou kontrolou. Fašisti vytvorili niečo, čo nazvali ‚korporátny‘ systém, v rámci ktorého má každá ľudská aktivita svoje presné miesto, ktoré podlieha straníckemu štátu. Aj dnešní autoritári (v Indii, Turecku, Rusku) sú vysoko alergickí na myšlienku slobodných združení a mimovládnych organizácií.*“³⁵

Súčasný prístup západnej civilizácie k občianskej spoločnosti je už vyše troch dekád znova prítomný aj u nás. Od 90. rokov 20. storočia v našom právnom prostredí nastal široko oslobodzujúci proces v prospech rozvoja občianskej spoločnosti, ktorý znamenal jednak návrat k štruktúram (a typom právnických osôb), ktoré sa tu rozvíjali od konca 19. storočia, jednak tiež znamenal *nadpájanie* na vývoj v (západnom) zahraničí, ktoré nezaznamenalo také procesy ako stredná a východná Európa. Myšlienkové koncepcie rozvoja a úloh občianskej spoločnosti sa tak do nášho priestoru dostali spolu so zvýrazňovaním rozvoja občianskej spoločnosti v demokratickom a právnom štáte, rozvíjania participatívnej demokracie a otvoreného vládnutia. Princíp spolupráce štátu s občianskou spoločnosťou u nás vyjadrujú aj postupne založené a rozvíjajúce sa inštitucionalizované formy, napríklad Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rozvoj občianskej spoločnosti, zriadený v roku 2011 (koordinujúci agendu medzinárodnej Iniciatívy pre otvorené vládnutie – *Open Government Partnership*), Rada vlády Slovenskej republiky pre mimovládne neziskové organizácie, vytvorená v roku 2012, ďalej Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity, Úrad splnomocnenca vlády pre národnostné menšiny, Rada vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť. Participatívna demokracia je súčasťou strategických dokumentov – *Vízia a stratégia rozvoja Slovenska do roku 2030 (dlhodobá stratégia udržateľného rozvoja)*,³⁶ ktorou sa plnia národné priority Agendy 2030 pre udržateľný rozvoj Organizácie Spojených národov v Slovenskej republike, *Koncepcia rozvoja občianskej spoločnosti na Slovensku na roky 2022 – 2030* a *Akčný plán na roky 2022 – 2026*.³⁷

³⁵ SNYDER, T. *O tyránii. 20 ponaučení z 20. storočia*. (New York : Tim Duggan Books, 2017), Bratislava : Promedia, 2017, s. 78.

³⁶ Uznesenie vlády SR č. 41/2021, z 20. januára 2021. Dostupné na: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/25655/1>.

³⁷ Dokumenty boli vypracované splnomocnencom vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti v spolupráci s Radou vlády SR pre mimovládne neziskové organizácie, predložené prostredníctvom ministra vnútra a vláda

Participatívna demokracia stavia na rôznych prístupoch a prostriedkoch, vyhaŕňuje sa voči individualizmu a zdôrazňuje komunitarizmus a občiansku účasť, presadzuje participáciu ako sociálny tréning i ako nástroj sebarozvoja, propaguje participatívne rozpočty na lokálnej úrovni, zvyrazňuje presadzovanie občianskej samosprávy do rôznych sfér spoločenského života, analyzuje volebný i mimovolebný prvok občianskej účasti.³⁸

Participatívnosť organizácií občianskej spoločnosti – v istej kvalite – je vítaná na európskej úrovni. Európsky parlament (2024) doslovne: „... víta zásadnú úlohu, ktorú zohrávajú mimovládne organizácie pri zastupovaní občianskej spoločnosti a pri presadzovaní a obrane práv a hodnôt zakotvených v zmluvách a základných práv stanovených v Charte základných práv EÚ (...); zdôrazňuje, že len tie mimovládne organizácie, ktoré rešpektujú tieto práva a hodnoty, by mali mať nárok na získanie finančných prostriedkov EÚ; naliehavo vyzýva všetky zainteresované strany, aby pri financovaní EÚ čoraz viac zohľadňovali zásady a hodnoty EÚ, a uznáva rozmanitosť mimovládnych organizácií, pokiaľ ide o ich veľkosť, zdroje a zamestnancov“.³⁹ Na európskej úrovni sa zvyrazňuje nezávislosť a sloboda občianskej spoločnosti. Inštitucionalizovaný pohľad na občiansku spoločnosť (výslovne na organizácie občianskej spoločnosti) však čoraz viac vyžaduje transparentnosť pri financovaní (ak ide o financovanie zo zdrojov EÚ) a zodpovednosť. Európsky parlament v tejto súvislosti zdôrazňuje „transparentnosť a zodpovednosť EÚ, ktoré sú nevyhnutné na posilnenie priaznivého a spravodlivého európskeho systému založeného na demokracii, základných slobodách, začleňovaní a rozmanitosti“. Viaczdrojovosť financovania organizácií občianskej spoločnosti (z verejných aj zo súkromných zdrojov) je súčasťou ich existencie. V otázke financovania mimovládnych organizácií z prostriedkov EÚ Európsky parlament „oceňuje kľúčovú úlohu mimovládnych organizácií v krajinách EÚ a mimo nej pri obhajobe právneho štátu a demokratických hodnôt, v boji proti korupcii a pri podpore dodržiavania ľudských práv a demokracie; opätovne zdôrazňuje, že v krajinách s autoritárskym alebo nedemokratickým režimom predstavujú mimovládne organizácie často poslednú obrannú líniu demokracie, ktorú sa autoritárske režimy na celom svete snažia umlčať, a to aj prostredníctvom prijatých právnych predpisov a diskriminačných povinností, a preto potrebujú podporu a ochranu; vyzýva Komisiu, aby v tejto súvislosti zvážila ochranné doložky a mechanizmy; zdôrazňuje, že je dôležité zabezpečiť primerané a transparentné financovanie EÚ pre mimovládne organizácie a subjekty pôsobiace v týchto oblastiach.“⁴⁰ Citovaný dokument Európskeho parlamentu odráža aj historické poznanie, pretože „pripomína, že transparentnosť a zodpovednosť by sa nemali využívať na obmedzovanie priestoru pre nezávislú občiansku spo-

SR ich schválila zo 7. septembra 2022 uznesením č. 549; Dokumenty sú dostupné na: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Resolution/20339>; Predkladateľ Ministerstvo vnútra SR na rokovanie vlády SR, august 2022, č. materiálu UV-33287/2022, Dostupné na: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/27581/1>.

³⁸ Napr. koncepty Barbera, Patemanovej, Macphersona, Mouffeovej a ďalších analyzuje Marián Sekerák: SEKERÁK, M., op. cit., s. 188–197.

³⁹ P9_TA(2024)0036, Transparentnosť a zodpovednosť mimovládnych organizácií financovaných z rozpočtu EÚ. Uznesenie Európskeho parlamentu zo 17. januára 2024 o transparentnosti a zodpovednosti mimovládnych organizácií financovaných z rozpočtu EÚ; (2023/2122(INI)), Všeobecné podmienky, bod 1.

⁴⁰ Tamže, Všeobecné podmienky, bod 2. a 5.

*ločnosť alebo na umlčanie kritických hlasov. (... a) zastáva názor, že členským štátom by sa nemala ponechať žiadna miera voľnej úvahy, pokiaľ ide podriadenie mimovládnych organizácií obmedzujúcim požiadavkám a povinnostiam so zničujúcim účinkom; pripomína, že Komisia začala postup v prípade nesplnenia povinnosti proti Maďarsku, keď v roku 2017 zaviedlo zákon o zahraničnom zasahovaní, a že Súdny dvor Európskej únie vo svojom rozsudku z 18. júna 2020 (rozsudok Súdneho dvora z 18. júna 2020, Európska komisia/Maďarsko, vec C-78/18, ECLI:EU:C:2020:476.), uviedol, že právo na slobodu združovania, a teda aj právo EÚ, je porušené, ak sa organizáciám občianskej spoločnosti systematicky ukladajú povinnosti, ktoré výrazne sťažujú ich činnosť a fungovanie.*⁴¹

Do popredia sa teda čoraz zreteľnejšie dostáva transparentnosť, no aj ochrana (i monitoring) pred zneužívaním a neprimeraným vplyvom z tretích štátov. Európsky parlament „vyzýva Komisiu, aby od prijímateľov vrátane mimovládnych organizácií, ktorí dostávajú finančné prostriedky EÚ, vyžadovala zverejňovanie podrobností o všetkých finančných prostriedkoch získaných z iných zdrojov v súvislosti s projektmi spolufinancovanými EÚ počas obdobia piatich rokov, a aby zároveň zachovala zásadu dôvernosti, najmä v riadne odôvodnených prípadoch prijímateľov vrátane mimovládnych organizácií, ktorí čelia vážnym hrozbám protiopatrení; zdôrazňuje, že financovanie mimovládnych organizácií z krajín mimo EÚ môže byť legitímny zdroj financovania, ale zdôrazňuje, že bez jasných pravidiel transparentnosti v súvislosti so zásadou dôvernosti otvárajú takéto možnosti financovania dvere zneužívaniu a neprimeranému vplyvu z tretích štátov.“⁴²

V novembri 2023 sa na Slovensku objavila neurčitá správa, podľa ktorej sa pripravuje nový zákon podľa vzoru zákona v USA o zahraničných agentoch (FARA), a to na pomoc regulácii proti dezinformáciám. „Mimovládne organizácie by boli označené ako zahraniční agenti, ak by boli financované zo zahraničia.“⁴³

Zreteľnejšie kontúry vo vzťahu štátu k mimovládnym organizáciám je možné vyvodit' zo znenia programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky na roky 2023 – 2027, kde je zjavný proaktívny vzťah štátu k občianskej spoločnosti vrátane proaktívneho financovania organizácií občianskej spoločnosti – v istej kvalite. Napríklad dlhodobou prioritou ministerstva vnútra budú nasledujúce aktivity: „Vznikne štátna agentúra pre pomoc neziskovému sektoru, udeľujúca krátkodobé aj dlhodobé granty. Cieľom je podporiť tú časť občianskeho sektora, ktorá sa reálne zaujíma o zlepšenie života v krajine. Ministerstvo pripraví návrh na zjednodušené zakladanie jednoduchých občianskych združení. Pre najjednoduchšiu formu občianskeho združenia by mala platiť okamžitá online registrácia (po zaplatení príslušného poplatku). Pôjde o typ organizácií bez vlastného účtovníctva (prípadné finančné operácie budú realizovať donori). Zrýchli a zjednoduší sa aj registrácia ostatných foriem neziskových organizá-

⁴¹ Tamže, Všeobecné podmienky, bod 10, Na ceste k lepšej transparentnosti a zodpovednosti EÚ za finančné prostriedky EÚ, bod 29.

⁴² Tamže, Na ceste k lepšej transparentnosti a zodpovednosti EÚ za finančné prostriedky EÚ, bod 25.

⁴³ RTVS, 4. 11. 2023. Dostupné na: <https://spravy.rtvs.sk/2023/11/robert-fico-avizoval-novy-zakon-mimovladne-organizacie-by-boli-oznacovane-ako-zahranicny-agent/> (náhľad 20. 10. 2024).

cii.“ K ostatným cieľom rezortu spravodlivosti patrí: „*Vláda obnoví a bude udržiavať systematický dialóg s odbornou obcou, stavovskými a profesijnými združeniami a akademickou obcou*“. Ku krátkodobým prioritám patrí: „*Vláda považuje za nevyhnutné obnoviť a udržiavať systematický dialóg s odbornou obcou primárne v oblasti justície, ale aj odbornou obcou reprezentujúcou ďalšie orgány ochrany práva, stavovské organizácie a profesijné združenia a akademickú obec*.“ V oblasti vnútorného poriadku a bezpečnosti: „*Vláda vytvorí zákonné podmienky na kontrolu štátu nelojálnych polovojenských skupín a zároveň podporí záujmové organizácie venujúce sa vojenstvu, zbraniam a technike, ktoré spadajú pod bezpečnostné zložky štátu*.“ V bezpečnostnej politike je strednodobou prioritou: „*Vláda zintenzívni dialóg so záujmovými organizáciami v rezorte obrany za účelom zvýšenia motivácie pre personálnu stabilizáciu Ozbrojených síl Slovenskej republiky*.“ V oblasti stabilné a motivujúce podnikateľské prostredie je v dlhodobých prioritách uvedené, že vláda „*zabezpečí v spolupráci so sociálnymi partnermi združenými v Aliancii sektorových rád spracovanie komplexnej Stratégie rozvoja ľudských zdrojov v nových demografických, technologických a environmentálnych podmienkach do roku 2050*“⁴⁴.

Recentnou realitou legislatívneho procesu je však aj poslanecký návrh zákona, ktorým sa má novelizovať viacero zákonov upravujúcich organizácie občianskej spoločnosti vrátane občianskych združení.⁴⁵ Novela sa snaží v záujme transparentnosti zaviesť niekoľko nových povinností, *i. a.* identifikáciu darcu (i prispievateľa a veriteľa) podľa štátnej príslušnosti (ak ide o prostriedky jednotlivco alebo v úhrne za kalendárny rok nad 5 000 eur) do zverejňovanej výročnej správy. Argumentáciu v neprospech tohto návrhu zákona vyjadril aj verejný ochranca práv, ktorý sa obáva zníženia garancií základných práv a slobôd na území SR (podľa iného porovnania Benátskej komisie a SD EÚ – zverejňovanie údajov o darcoch je prípustné iba v prípade politických strán, pretože tieto entity majú naozajstný politický vplyv; zásah do konkrétneho práva či slobody je opodstatnený len v prípade odvracania konkrétneho a reálneho nebezpečenia, a nie potenciálneho či hypotetického nebezpečenia, ktoré musí štát preukázať v dôvodovej správe k danému zákonu; zverejnenie osobných údajov o prispievateľoch či darcoch zo zahraničia zasahuje do ich základného práva na súkromný život a do práva na ochranu osobných údajov; osoby, ktoré prispievajú na činnosť mimovládnych organizácií, nemožno bez ďalšieho považovať za verejné osoby – k aspektu transparentnosti; sloboda žiadať, prijímať a využívať finančné zdroje z domácich zdrojov a zo zahraničných zdrojov patrí medzi hlavné

⁴⁴ Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na roky 2023 – 2027 LEPŠIE, POKOJNEJŠIE A BEZPEČNEJŠIE ŽIŤ; s. 13, 68, 73, 74, 76, 86, 87. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=535376>.

⁴⁵ ČPT 245; návrh zákona (poslancov R. Huliaka, D. Krámplovej, M. Garaja a A. Lučanského), ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 213/1997 Z. z. o neziskových organizáciách poskytujúcich všeobecne prospešné služby v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony. Zákon má novelizovať aj zákon o nadáciách, zákon o neinvestičných fondoch, zákon o združovaní občanov a zákon o podmienkach činnosti organizácií s medzinárodným prvkom v ČSSR. Je zaradený do rokovania NR SR ako 92. bod programu (v druhom čítaní) 22. schôdze NR SR so začiatkom 22. 10. 2024; In: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=554771>.

aspekty slobody združovania).⁴⁶ Navrhovaná je však aj celkom nová povinnosť pre občianske združenia (a zrejme aj pre odborové organizácie a organizácie zamestnávateľov) – vypracúvať výročnú správu a vkladať ju verejnej časti registra výročných správ – však s vyčlenením – ak príjmy združenia presiahnu 50 000 eur v kalendárnom roku. Celkom novozamýšľaná povinnosť to však nie je – aj v roku 2008 sa navrhovala „zostrená“ právna úprava pre združenia (návrh zákona o spolkoch), pričom sa počítalo aj s vykazovacou povinnosťou, tento návrh však úspešný nebol. Na okraj možno uviesť, že povinnosť vkladať výročné správy do verejnej časti registra účtovných závierok sa dosiaľ týka iba organizácií majetku (nadácie, neinvestičné fondy, neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby), ktoré majú priamo zákonom preddefinovaný verejno-prospešný cieľ. Možno konštatovať, že „život“ združení podľa zákona č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov si od roku 1990 až do súčasnosti udržal veľmi slobodný právny priestor. Vykazovanie svojej činnosti (okrem splnenia si povinností podľa účtovných a daňových zákonov a od roku 2019 aj zápisov identifikujúcich údajov do registra mimovládnych neziskových organizácií) bolo a je čisto na slobodnom rozhodnutí združenia – čo o svojich aktivitách zverejní, aj akým spôsobom, alebo nezverejní – veď ide o súkromnoprávne subjekty. Samozrejme, vykazovanie činnosti združenia financovanej z rozmanitých grantov (aj z verejných zdrojov) podliehalo a aj podlieha príslušným právnym podmienkam. Navrhovaná povinnosť združenia vypracúvať výročnú správu so špecifikovanými údajmi týkajúcimi sa finančných tokov sa má navyše týkať uvedenia prehľadu „činností vykonávaných v hodnotenom období s uvedením vzťahu k činnosti združenia“. Navrhovaný monitoring, dohľad a kontrola, pokuty za nesplnenie vykazovacej povinnosti a dokonca aj ďalší dôvod nedobrovoľného zrušenia združenia avizuje potenciálne zužovanie slobodného priestoru združení osôb, slobody združovania, no aj obmedzenie slobodného priestoru pre ďalšie organizácie občianskej spoločnosti. Znova sa tak otvára otázka, či občianska spoločnosť potrebuje viac dohľadu alebo viac slobody.

Záver

Záujem o humanizáciu a obranu pred de-humanizáciou v práve, v jeho tvorbe i aplikácii, ale aj celkovo v normatívnej regulácii sa cyklicky objavuje, pričom je zrejmé, že tento záujem je znova prítomný (aj) v právnej vede. Občianska spoločnosť mala, má a zrejme aj bude mať širokú účasť na humanizácii právneho štátu, i ďalších konceptov, ktoré s konceptom právneho štátu bezprostredne súvisia. Občianska spoločnosť ako „funkčný živý organizmus“ tento potenciál v sebe nesie a prejavuje sa najmä ovplyvňovaním spoločenských procesov, aj tých regulovaných právom. *„Nebezpečná rozpínavosť štátu nie je absolútne zažehnatelná“* (Šamalík, 1995), čo platí aj v nadnárodnom kontexte, preto úvahy o slobodnej, nezávislej, od štátu oddelenej občianskej spoločnosti, o ob-

⁴⁶ Tlačová správa, Kancelária VOP (22. 10. 2024); Verejný ochranca práv: novela zákona o neziskových organizáciách spôsobí obmedzenie práva slobodne sa združovať a môže prispieť k atmosfére všeobecnej nedôvery voči neziskovým organizáciám. In: <chrome-extension://efaidnbmnnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://vop.gov.sk/wp-content/uploads/2024/10/Tlacova-sprava-VOP-22.-10.-2024.pdf>.

čianskej spoločnosti *neprerastenej* štátom, avšak so štátom kooperujúcej na princípe dobrovoľnosti, budú stále aktuálne, osobitne v našom právnom priestore. Nateraz zrejme treba normatívne prízvukovať historicky dôležité adjektívum viažuce sa na občiansku spoločnosť – má byť slobodná.

Literatúra

- Aktuality. Veľká novela súdneho rádu správneho. Legs. In *Právni rozhledy*. 2024, č. 3
- BÁRÁNY, E. *Formálne vlastnosti práva*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2021
- BÁRÁNY, E. Ľudskosť práva. In *Bratislavské právnické fórum 2023 : právna zodpovednosť a autonómia* / Olexij M. Meteňkanyč, Sára Majerová, Veronika Ťažká (zost.). Bratislava : Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2023. 225 s. ISBN 978-80-7160-704-5, s. 53, 56. On-line dostupné: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dspace.uniba.sk/xmlui/bitstream/handle/123456789/178/BPF%202023%20Te%20c3%b3ria%20pr%20c3%a1va.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- BENKO, J., DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. S ľudom a pre ľud? (Úvod); In BENKO, J., DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. a kol., *S ľudom a pre ľud“ Cesty k demokracii na Slovensku za monarchie a prvej republiky*. Bratislava : Historický ústav SAV, Veda, 2020
- BRÖSTL, A. *Všeobecná štátoveda*. Košice : Ústav teórie práva Gustava Radbrucha. Právnická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2023
- COLOTKA, P. Esej o genéze občianskej spoločnosti a právneho štátu. (I. časť). In *Právny obzor*. 1991, č. 9 – 10
- ČAMBÁLIKOVÁ, M. Právo v meniacom sa svete práce. In BÁRÁNY, E. (ed.) *Poznanie a výklad práva. Otázky metodológie*. Bratislava : Ústav štátu a práva SAV, 2023
- DOBROVIČOVÁ, G. Interakcia občianskej spoločnosti a právneho štátu v ekonomickej oblasti. In *Právny obzor*. 1994, č. 3
- DOMIN, M., BUJŇÁK, V. *Zákon o politických stranách a politických hnutiach. Komentár*. Bratislava : Wolters Kluwer SR, 2019
- FÜRST, K. *Slovník latinsko-český a česko-latinský*. Vydání sedmé. Praha : Nakladatelé Kvasnička a Hampl, (1. vyd. 1927)
- GAJDOŠOVÁ, M., KOŠIČIAROVÁ, S. *Zaujmová samospráva*. Praha : Leges, 2023. Online dostupné na: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://publikacie.iuridica.truni.sk/wp-content/uploads/2023/11/Zaujmová-samospráva_TISK1.pdf
- GAJDOŠOVÁ, M. Občianska spoločnosť – právne vyjadrenie. In *Právny obzor*. Roč. 106, 2023, č. 4
- GAJDOŠOVÁ, M. Poznanie a výklad pojmu občianska spoločnosť – v práve. In BÁRÁNY, E. (ed.) *Poznanie a výklad práva. Otázky metodológie*. Bratislava : Ústav štátu a práva SAV, 2023
- GAJDOŠOVÁ, M. Združenia ako prostriedok politickej participácie na správe vecí verejných. In *Právny obzor*. Roč. 105, 2022, č. 6
- GAJDOŠOVÁ, M., KEREČMAN, P., ĎURIŠKA, Z., KUŠNÍR, J., HELLENBART, V. *Advokátske komory na Slovensku v rokoch 1875 – 1948*. Bratislava : Veda, SAV, 2018
- KOVÁČ, D. Idea demokracie a vstup „štvrtého stavu“ do spoločenského a politického života na Slovensku. Socializmus, kresťanský socializmus a agrarizmus: Partneri a protivníci. In BENKO, J., DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. a kol. *S ľudom a pre ľud“ Cesty k demokracii na Slovensku za monarchie a prvej republiky*. Bratislava : Historický ústav SAV, Veda, vydavateľstvo SAV, 2020
- KUKLIŠ, P. Ústavné právo a správne právo na stránkach časopisu *Právny obzor* v rokoch 1917 – 1990. In OVEČKOVÁ, O., VOZÁR, J. a kol. *100 rokov časopisu Právny obzor*. Bratislava : Veda, 2017
- LANTAJOVÁ, D. Právo združovať sa v dohodových Medzinárodnej organizácie práce. In GAJDOŠOVÁ, M., KOŠIČIAROVÁ, S. (eds.) *Sloboda združovania – verejnoprávne a súkromnoprávne aspekty*. Trnava : Typi universitatis tyrnaviensis, 2019. Dostupné na: http://publikacie.iuridica.truni.sk/wp-content/uploads/2019/09/Gajdosova-Sloboda-zdruzovania_on-line-12.9.2019.pdf

- SARTORI, G. *Teória demokracie*. Bratislava : Archa, 1993 [New Jersey : Chatam House Publishers, 1987]
- SEKERÁK, M. Koncepty občianskej participácie a participatívnej demokracie nazerané teoretickou optikou. In *Sociológia*. Roč. 49, 2017, č. 2
- SNYDER, T. *O tyránii. 20 ponaučení z 20. storočia*. Bratislava : Promedia, 2017 [New York : Tim Duggan Books, 2017]
- ŠAMALÍK, F. *Občanská společnost v moderním státě*. Praha : Doplněk, 1995
- TRABUCCO, F. R. Dogma or Taboo of Political Rights Attributed only to Citizens: Is It Possible to Extend It In Europe? In BRÓSTL, A., BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M. (eds.): *Spravodlivosť, spoločenstvo, sloboda. Zborník zo Zasadnutia slovenskej sekcie IVR pred 30. svetovým kongresom*. Košice : UPJŠ Košice, Právnická fakulta, 2022, s. 89 – 96. ISBN 978-80-574-0171-1 (e-publikácia)
- TURČÁNI, J. Príspevok pravidiel administratívneho konania k humanizácii rozhodovacej činnosti orgánov štátnej správy. In *Právny obzor*: Roč. 53, 1970, č. 2
- ŽÁK, V. Spor o občanskou společnost. In MIKULE, V. (ed.) *Pocta Františku Šamalíkovi k 80. narozeninám*. Praha : ASPI Publishing, 2003